

Maria Brudnik

AWF Kraków, Katedra Teorii i Metodyki WF

UCZEŃ PODCZAS LEKCJI WYCHOWANIA FIZYCZNEGO – ZACHOWANIA UTRUDNIAJĄCE PRACĘ NAUCZYCIELA

TYTUŁEM WSTĘPU

Dlaczego artykuł dotyczący pracy nauczyciela wychowania fizycznego, nauczyciela jednego z wielu przedmiotów ujmowanych w programach szkolnych, został przesłany do redakcji czasopisma zajmującego się problematyką oświaty w szerokim ujęciu? Nauczyciele wszystkich specjalności mają do dyspozycji periodyki, gdzie mogą wypowiedzieć się, a zarazem znajdować odpowiedzi w przypadku nurtujących nauczyciela danego przedmiotu problemów. Oczywiście, nauczyciele wychowania fizycznego również.

Wydrukowany na łamach „Forum Oświatowego” tekst ma szansę trafić do rąk szerszego grona czytelników. Zwrócić uwagę na potencjalne możliwości, jakie w przypadku zapobiegania uczniowskiej agresji niesie ze sobą fizyczna edukacja. Z drugiej strony natomiast, pokazać zajęcia ruchowe traktowane w porównaniu z przedmiotami decydującymi w sposób bezpośredni o dalszej drodze życiowej ucznia, jako lekcje, również ze względów wychowawczych, trudne do prowadzenia.

Po pierwsze: z uwagi na organizację pracy wymagającą zarówno umiejętnego kierowania grupą, jak również zdolności organizatorskich. Podczas zajęć wf uczniowie pozostają w ciągłym ruchu, często rozproszeni – lekcja jest (musi być!) dynamiczna, bowiem ruch jest podstawowym środkiem edukacji fizycznej, stanowiąc zarazem jej istotę. Zajęcia prowadzone są na dużej przestrzeni (sala gimnastyczna, boisko szkolne, teren), przy czym, w trakcie realizowanych zadań

konieczna jest ze strony uczniów subordynacja (bezpieczeństwo!) oraz współpraca. Szczególnie podczas podejmowania niepopularnych wśród starszej młodzieży, a niezbędnych przy organizacji lekcji prac. Nie wszyscy mają świadomość, że uczeń, który w ramach zajęć wf pracuje nie będąc przypisanym do szkolnej ławki, zazwyczaj ujawnia całą swoją osobowość, jak również stosunek do przedmiotu i nauczyciela. Często, i to bardzo wyraźnie, również pozycję w grupie rówieśniczej.

Po drugie: nauczyciel, kształtując zamiłowanie wychowanków do całościowej troski o zdrowie i urodę ciała, uczy młodzież sposobów spędzania wolnego czasu zapoznając z różnymi formami aktywności ruchowej, jak również przybliża podstawy techniki i taktyki wybranych dyscyplin sportu. Rywalizacja sportowa nierzadko wyzwala na zajęciach wf agresję, niesportowe zachowania i gesty w stosunku do przeciwnika. Stwarza możliwość załatwiania uczniowskich porachunków nie tylko w szatniach, za plecami nauczyciela, gdzie często dochodzi do agresji bezpośredniej¹, lecz również na boisku.

Po trzecie: rywalizacja sportowa może wyzwalać agresję uczniów w stosunku do nauczyciela wf po błędnych decyzjach, wynikających z nieumiejętnego prowadzenia, bądź nieuważnego sędziowania zespołowych gier sportowych, zabaw, gier ruchowych itp.

Po czwarte: agresja ucznia skierowana przeciwko nauczycielowi – problem nauczycieli „pedagogów” – stanowiąca pokłosie frustracji potrzeby osiągnięć i zachowania godności osobistej. Sprowokowana niesprawiedliwym traktowaniem, bądź uszczypliwymi komentarzami w przypadku niepowodzeń podczas pracy na lekcji. Osobnym zagadnieniem jest ocenianie uczniów stanowiące dla niektórych nauczycieli cel sam w sobie.

WPROWADZENIE

Agresja w szkole nie jest problemem nowym. W kontekście przemian, jakie dokonały się w Polsce po 1989 roku, uważana jest za zjawisko społeczne. Zjawisko przemocy w szkole można analizować trojako: jako formę napastliwości, bądź dokuczliwości uczniów wobec młodszych lub słabszych kolegów w celu zdobycia kontroli nad rówieśnikami (mobbing – *to mob* z ang. szykanować; *bullying* – dręczenie/nękanie), od której nie są wolne nawet szkoły społeczne², jak

¹ B. Józefiak, E. Oterman-Michnikowska, *Agresja w wychowaniu fizycznym*, Lider 2002, nr 11, s. 7.

² M. Wojciechowski, *Bullying wśród uczniów społecznego liceum ogólnokształcącego oraz uwarunkowania i planowane środki zaradcze*, Kwartalnik Pedagogiczny, 2007, nr 2, s. 107–124.

również przemoc nauczycieli wobec uczniów, oraz agresywne zachowania młodzieży w stosunku do pracowników placówki.

Celem agresji wymierzonej przeciwko nauczycielowi jest próba dominacji nad kimś teoretycznie silniejszym, stojącym wyżej w hierarchii szkolnej oraz zaimponowania rówieśnikom. Źródłem, zazwyczaj frustracja. Uczniom zdarza się sprawdzać na nauczycielach reakcje dorosłych na ich postępowanie oraz granice ludzkiej wytrzymałości³. Obiektem ataków i prowokacji najczęściej stają się nauczyciele agresywni, stosujący surowe restrykcje lub bezradni wychowawczo – osoby spokojne i delikatne. Znaczący wpływ na zachowania młodzieży ma atmosfera panująca w szkole, która jest wypadkową stosunku nauczycieli do uczniów oraz sposobów rozwiązywania pojawiających się konfliktów⁴.

Wyniki badań zleconych przez MENiS sugerują, że zjawisko agresji uczniowskiej na przestrzeni pięciu lat (1997–2003) nie wzrosło w znaczący sposób, zmieniły się natomiast rodzaje obserwowanych zachowań⁵. Przykładowo, częściej w stosunku do lat ubiegłych przemoc, głównie werbalną, stosują dziewczęta⁶. Respondenci zgłaszali zazwyczaj przemoc psychiczną: obrażanie, bądź ataki słowne – udział procentowy wskazań uległ podwojeniu (10,6%). Podobny trend zarysował się w odniesieniu do przejawów wymuszania (*wymuszano, żeby robić, czego zażądamy*) oraz zastraszania, szykanowania, jak również pobicia nauczycieli. Incydenty wskazujące na brutalną agresję zgłaszano sporadycznie, natomiast wulgarne słownictwo wraz z obniżaniem się kultury osobistej we wzajemnych relacjach, czyli szorstkość i arogancja, zaczynają w coraz większym stopniu determinować szkolną rzeczywistość⁷. Zdaniem nauczycieli agresja ze strony uczniów przyjmuje głównie postać bezczelnego odzywiania się i podniesionego tonu. Charakterystycznym zachowaniem jest utrudnianie prowadzenia zajęć oraz ignorowanie upomnień i poleceń⁸.

³ *Przeciwdziałanie niedostosowaniu społecznemu, agresji i przemocy wśród dzieci i młodzieży*, wypowiedź Aleksandra Tynelskiego, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 2005, nr 3, s. 10.

⁴ K. Pospiszyl, *Elementy przemocy w rytuałach inicjacyjnych*, [w:] *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*, pod redakcją Jana Papieża i Andrzeja Płukisa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 55.

⁵ K. Ostrowska, J. Surzykiewicz, *Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997 i 2003*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2005, s. 6–7.

⁶ *Przeciwdziałanie niedostosowaniu społecznemu...*, s. 10.

⁷ K. Ostrowska, J. Surzykiewicz, dz. cyt., s. 170–175, por.: S. Mizerski, *Nowa szkoła*, Polityka, 2001, nr 3, s. 5, 9.

⁸ M. Kwiecień-Głaz, *Poczucie zagrożenia zjawiskiem przemocy uczniowskiej wśród nauczycieli*, Nowa Szkoła, 2006, nr 9, s. 41.

Australijscy nauczyciele w większości skarżą się na rozmowy, bierność i brak zaangażowania uczniów oraz niską frekwencję na zajęciach⁹. Najbardziej powszechne są zachowania utrudniające utrzymanie dyscypliny, uznawane za błahe i pospolite; niewielu respondentów spotkało się z przejawami agresji fizycznej. Dla kobiet najczęstszym problemem jest niska frekwencja uczniów oraz brak zainteresowania lekcją, w przypadku mężczyzn – rozmowy przeszkadzające w prowadzeniu zajęć.

W badaniach amerykańskich¹⁰ zachowania uczniów utrudniające pracę w trakcie lekcji wzięto w trzy kategorie: *nieostre*, *umiarkowane* i *dotkliwe*. W przypadku grup koedukacyjnych najczęściej występują: rozmowy, nadpobudliwość psychoruchowa, sprzeczki, brak koncentracji na lekcji. W grupach dziewcząt: rozmowy, lenistwo, tworzenie paczek koleżeńskich i narzekanie; w grupach chłopców: rozmowy, sprzeczki, wulgarny język, nadpobudliwość psychoruchowa. Podobnie jak McCormack (1997)¹¹, najczęściej rejestrowano zachowania uznane za *nieostre*. Wystąpiły statystycznie istotne różnice na niekorzyść uczennic i uczniów z ośrodków wielkomiejskich¹².

Wyniki badań dotyczące trudności wychowawczych na zajęciach ruchowych w polskiej szkole¹³ wskazują na pogarszanie się zachowania młodzieży, któremu towarzyszy spadek dyscypliny na zajęciach¹⁴. Zdaniem nauczycieli bydgoskich gimnazjów zachowania agresywne w grupach chłopców pojawiają się na każdej, gdy w przypadku dziewcząt, podczas co czwartej lekcji w. Katalizatorem zachowań agresywnych chłopców może być porażka we współzawodnictwie lub niesprawiedliwa, w opinii ucznia, ocena. Dziewczęta często w ten sposób wyładowują uczucie bezsilności spowodowane słabymi umiejętnościami przy przerostach ambicji¹⁵.

Sytuacje konfliktowe, które najczęściej pojawiają się w trakcie lekcji w (obserwacja skategoryzowana; wiek: 11–14 lat) to: kłótnie, wywyższanie się po wygranej, narzekanie po porażce, niedzielenie się sprzętem sportowym, nie-

⁹ A. McCormack, *Classroom Management Problems, Strategies and Influences in Physical Education*, *European Physical Educational Review*, 1997, nr 3, s. 106–107, 109–110.

¹⁰ P. Hodges Kulinna, D. J. Conthran, R. Regualos, *Teachers' Reports of Student Misbehavior in Physical Education*, *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 2006, nr 1, s. 33–37.

¹¹ A. McCormack, dz. cyt., s. 110.

¹² P. Hodges Kulinna, D. J. Conthran, R. Regualos, dz. cyt., s. 35.

¹³ Z. Stępień, *Trudności wychowawcze na lekcjach wychowania fizycznego*, *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, 2001, nr 1, s. 32;

¹⁴ P. Ochwat, *Trudności wychowawcze na lekcjach w/w opinii nauczycieli*, *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, 2003, nr 6–7, s. 23; tenże, *Krakowscy nauczyciele o ryzyku zawodowym*, *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, 2006, nr 1, s. 24.

¹⁵ M. Napierała, *Rywalizacja czy agresja na lekcjach wychowania fizycznego*, *Kultura Fizyczna*, 2005, nr 11–12, s. 9.

przestrzeganie przepisów, niechęć do współpracy w grupie, nieakceptowanie decyzji sędziego (nauczyciela), zachowania wulgarne (bezczelne), przeklinanie i wyśmiewanie się z uczniów słabszych¹⁶. Wyniki sugerują, że zagrożenie konfliktami niosą głównie lekcje zespołowych gier sportowych (koszykówka, piłka nożna). Znaczna liczba nieodpowiednich zachowań uczniów wystąpiła na lekcjach lekkoatletyki. Nauczyciele potwierdzili zarejestrowany obraz. Dwie trzecie respondentów znalazło się w obliczu sytuacji, gdzie uczeń odmówił wykonania polecenia, zwracał się w sposób niegrzeczny lub używał wulgarnych słów w stosunku do prowadzącego. Ponad 18% badanych spotkało się z groźbą lub z fizycznym atakiem.

Młodzież natomiast sygnalizuje stosowanie kar psychicznych oraz przemocy fizycznej przez nauczycieli różnych przedmiotów w celu wymuszenia posłuszeństwa¹⁷. Akty przemocy fizycznej pojawiają się sporadycznie. Bardziej rozpowszechniona jest przemoc psychiczna, np. publiczne upokarzanie uczniów. Takie działania oraz gryząca ironia – stosowana jako swoista pomoc dydaktyczna – mają tendencję wzrostową¹⁸. Karcz podaje¹⁹, że 40% nauczycieli poniża godność ucznia, 30% stosuje wyzwiska, a 29% stawia niesprawiedliwe oceny. Jedną z form przemocy występującej w szkole jest blokowanie możliwości samorealizacji poprzez pomijanie, bądź wykluczanie ucznia z zajęć pozalekcyjnych²⁰. Uważa się, że w wielu przypadkach właśnie nauczyciel jest źródłem pojawiających się zachowań agresywnych dzieci²¹.

¹⁶ M. Bronikowski, B. Biniakiewicz, M. Mroczkowska, E. Grześkowiak, *Konfliktowość na lekcjach wychowania fizycznego*, *Wychowanie Fizyczne i Sport*, 2006, nr 4, s. 249–256.

¹⁷ M. Karczmarek, *Nie chcę chodzić na lekcję wf*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2005, nr 6, s. 30; D. Ruszkiewicz, *Współczesna szkoła źródłem stresu i lęku*, *Piotrkowskie Studia Pedagogiczne*, 1999, t. IV; A. Smoliński, A. Romanowska-Tołoczko, *Występowanie zachowań agresywnych w relacji nauczyciel wychowania fizycznego-uczeń*, [w:] *Agresja a kultura fizyczna*, pod redakcją Jana Supińskiego, *Studia i Monografie AWF Wrocław* 2005, s. 41–47.

¹⁸ B. Kmieciak-Baran, *Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, Warszawa 2000, s. 89; J. Nowocień, *Współpraca rodziny ze szkołą w zakresie przeciwdziałania agresji młodzieży*, *Kultura Fizyczna*, 2007, nr 9–10, s. 7–8.

¹⁹ E. Karcz, *Prawo dziecka a przemoc wśród uczniów w szkole*, [w:] *Pedagogiczne aspekty Paktów Praw Człowieka i Konwencji Praw Dziecka: założenia i rzeczywistość*, redakcja naukowa Maria Jakowicka i Krystyna Stach, WSP, Zielona Góra 2000, s. 277.

²⁰ M. Górniewicz, *Przemoc w szkole. Zarys problemu (cz. I)*, *Wychowanie na co dzień*, 1995, nr 2, s. 7.

²¹ Patrz: J. Abramczyk, *Zjawisko agresji w szkole – wychowawcze wyzwanie na progu XXI wieku*, [w:] *Agresja w szkole spojrzenie wieloaspektowe*, pod redakcją Andrzeja Rejznera, WSP TWP, Warszawa 2004, s. 175–184; I. Pufal-Struzik, *Konflikty i agresja w kontaktach interpersonalnych nauczycieli i uczniów*, [w:] *Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna*, pod redakcją Adama Frączka i Ireny Pufal-Struzik, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 1996, s. 101–108.

Podczas lekcji w większości gimnazjalistów ma poczucie bezpieczeństwa, jednak część mniej sprawnych uczniów obawia się odrzucenia przez grupę, w przypadku ośmieszenia spowodowanego porażką²². Gorzki rejestr zachowań nauczycieli w/w zawierają liczne publikacje²³. Warto również zapoznać się z rozważaniami na temat sposobów realizacji celów przedmiotu w szkole, nie do końca zgodnych z humanistyczną orientacją fizycznej edukacji²⁴.

Zdaniem nauczycieli, źródłem agresji skierowanej przeciwko uczniowi są czynniki związane z atmosferą pracy: stres i przepracowanie, trudności materialne i niepewność zatrudnienia, bądź przedmiotowy stosunek do ucznia. Utrata panowania nad sobą często jest reakcją na zachowania agresywne, odmowę wykonania poleceń oraz niedoceniające przez wychowanków zawodu nauczyciela²⁵.

CEL PRACY

Przedmiotem opracowania jest diagnoza zachowań uczniów, które utrudniają nauczycielowi w/w prowadzenie zajęć. Pojawiające się problemy wychowawcze dezorganizując proces nauczania-uczenia się, uniemożliwiają realizację założonych celów. Przeszkody i niepowodzenia w pracy pedagogicznej potęgując stres zawodowy mogą być przyczyną pojawiania się sytuacji trudnych, takich jak: przeciążenie rozumiane jako praca na granicy możliwości psychicznych, czy też zagrożenie związane z obawą przed ośmieszeniem, utratą dobrego imienia i pozycji społecznej w środowisku lokalnym i zawodowym²⁶.

Jak dotąd nie analizowano agresywnych oraz wynikających z braku kultury osobistej zachowań młodzieży (arogancja, nieposłuszeństwo, lekceważenie nauczyciela) pojawiających się podczas zajęć w/w, z uwzględnieniem zmiennej: typ szkoły. Korzystając z wyników badań na temat wypalenia zawodowego nauczycieli w/w²⁷, w sposób szczegółowy opracowano ten wątek.

²² M. Napierała, dz. cyt., s. 8.

²³ Patrz: A. Wiza, *Przemoc nauczycieli wychowania fizycznego wobec uczniów szkół podstawowych*, [w:] *Przemoc dzieci i młodzieży...*, s. 353–360; M. Karczmarek, dz. cyt., s. 28–31; J. Danielewska, *Agresja u dzieci – Szkoła porozumienia*, WSiP, Warszawa 2002, s. 59.

²⁴ Patrz: A. Pawłucki, *Podpowiedzi ucznia na przemoc symboliczną i bezpośrednią bionauczyciela*, [w:] *Przemoc dzieci i młodzieży...*, s. 277–281.

²⁵ J. Żebrowski, *Psychospołeczne skutki przemocy i agresji w szkole*, [w:] *Przemoc dzieci i młodzieży...*, s. 272; B. Kmieciak-Baran, dz. cyt., s. 95.

²⁶ M. Tyszkowa, *Problemy psychicznej odporności dzieci i młodzieży*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1972, s. 20–21.

²⁷ M. Brudnik, *Wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania fizycznego*, [w:] *Nauczyciel i uczeń wyzwaniem dla przyszłości*, redakcja naukowa Radosław Muszkieta, WIGO, Poznań 2003, s. 29–40.

Problem występujących podczas lekcji wf nieodpowiednich zachowań ucznia potraktowano łącznie. Wypowiadający się w oparciu o przygotowaną ankietę respondenci nie rozgraniczali zachowań w interakcjach: uczeń/uczniowie-nauczyciel, uczeń-uczeń/uczniowie (itp.), podając w obrębie danej kategorii wszystkie zdarzenia na lekcjach wf. Podobnie, w przypadku zachowań agresywnych, nie wyodrębniano dodatkowo agresji instrumentalnej, np.: odebranie koledze nowej/lepszej piłki, czy też agresji wrogiej (agresja fizyczna np.: uderzenie, kopanie, popychanie; agresja werbalna np.: przezywanie, urządzanie koledze/nauczycielowi awantur; agresja pośrednia np.: oczernianie, wykluczenie z grupy osób bojkotowanych, czy uczniów o obniżonym poziomie sprawności fizycznej).

MATERIAŁ I METODY

Sondaż diagnostyczny przeprowadzono w okresie: II–IX 2003 r. wśród nauczycieli wf zatrudnionych w Krakowie, Wieliczce i nauczycieli studentów trzeciego roku SUM (studia zaoczne). Kwestionariusze ankiety przedłożono również uczestnikom kursów doskonalenia zawodowego (WOM w Krakowie i Nowym Sączu). Liczebność próby: N = 256 (kobiety N = 144; mężczyźni N = 112).

Udzielając odpowiedzi na temat utrudniającego pracę zachowania uczniów podczas lekcji wf, nauczyciele dysponowali czterema klasami zachowań: *agresja, arogancja, nieposłuszeństwo, lekceważenie*, dysponując trzystopniową skalą: *tak, czasami, nie*. Respondentów zachęcano do zgłaszania innych w stosunku do wymienionych zachowań, które w ich przypadku dodatkowo generowały podczas lekcji trudności w pracy dydaktycznej, bądź wychowawczej.

Podczas opracowania statystycznego posłużono się zestawieniem liczbowo-procentowym (pakiet statystyczny SPSS+).

WYNIKI

Średnia arytmetyczna wieku badanych nauczycieli wf N = 256 (kobiety N = 144, mężczyźni N = 112) wynosi 36,9 lat, średni staż pracy 13 lat (kobiety odpowiednio: M = 36,40; M = 12,74; mężczyźni: M = 37,46; M = 12,63). Najliczniejszą próbę stanowią nauczyciele zatrudnieni w szkołach podstawowych w dużej aglomeracji miejskiej (38,7%).

W wyniku reformy oświaty zmienił się ustrój szkolny. Z braku odpowiedniej infrastruktury w budynkach ośmioklasowej szkoły podstawowej zaczęły powstawać pracujące równolegle gimnazja. W mniejszych ośrodkach utworzono zespoły

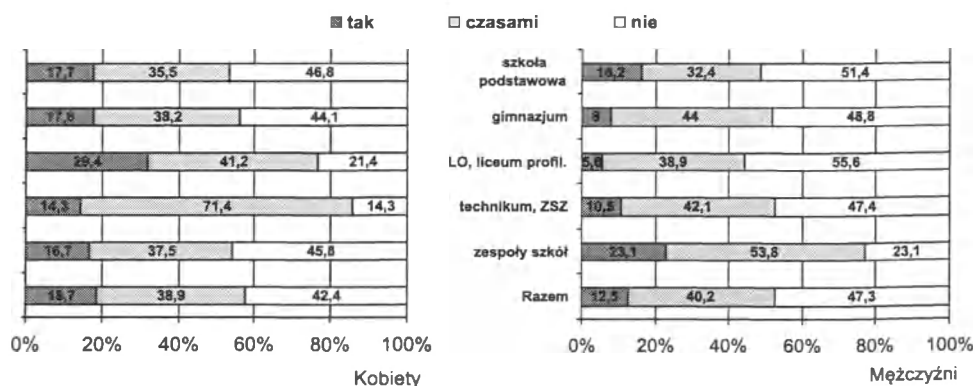
szkół ogólnokształcących; w niektórych szkołach technicznych, bądź zespołach szkół (technikum, zasadnicza szkoła zawodowa) powołano licea profilowane. Stąd respondenci, niekoniecznie podejmujący dodatkową pracę, podawali w metryczce jako miejsce zatrudnienia szkoły różnych poziomów edukacji (tab. 1).

Tabela. 1. Miejsce pracy nauczycieli wf N = 256 (kobiety N = 144; mężczyźni N = 112)

Nauczyciele wychowania fizycznego	Szkoła podstawowa		Gimnazjum		Liceum		Technikum + szkoły zawodowe		Zespoły szkół*	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kobiety	62	43,05	34	23,61	17	11,80	7	4,86	24	16,68
Mężczyźni	37	33,04	25	22,32	18	16,07	19	16,96	13	11,61
Razem	99	38,67	59	23,05	35	13,67	26	10,16	37	14,45

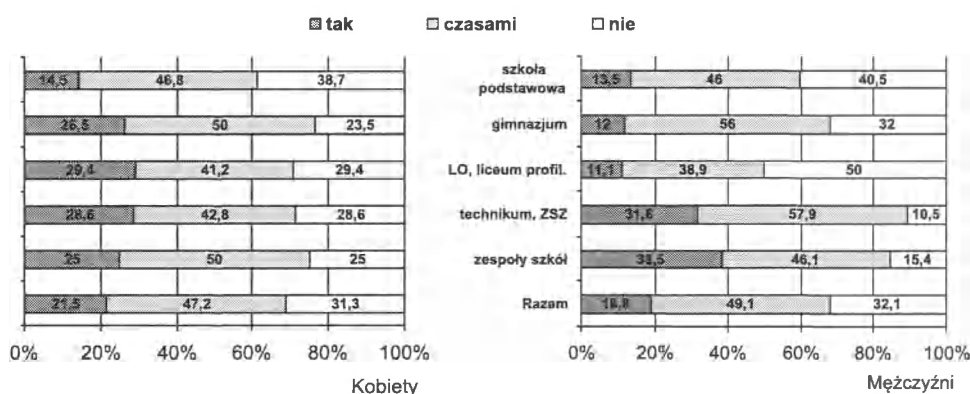
* zespoły szkół: szkoła podstawowa+gimnazjum; gimnazjum+liceum; szkoły ponadgimn. i inne wypowiedzi

Ze zjawiskiem uczniowskiej agresji, nauczycielki wf najczęściej spotykają się w szkołach ponadgimnazjalnych; w liceach – *tak*: 30%, *czasami*: 40%. Dla mężczyzn wyzwaniem stanowi praca w zespołach szkół; większość badanych (*tak*: 23%; *czasami*: 60%) narażona jest podczas lekcji wf na przejawy agresji psychicznej, bądź fizycznej ze strony młodzieży (ryc. 1).



Ryc. 1. Zachowania agresywne uczniów podczas lekcji w opinii nauczycieli wf

Aroganckie, wskazujące na brak kultury zachowanie, to w opinii kobiet domena uczniów szkół ponadpodstawowych i zespołów szkół. Nauczyciele wf mężczyźni z arogancją najczęściej spotykają się podczas pracy w szkołach technicznych (*tak*: 31,6%; *raczej tak*: 57,9%). Podobny obraz rysuje się w przypadku zespołów szkół, gdzie na trzynastu respondentów dwóch nauczycieli nie zgłasza w tym względzie zastrzeżeń (ryc. 2).

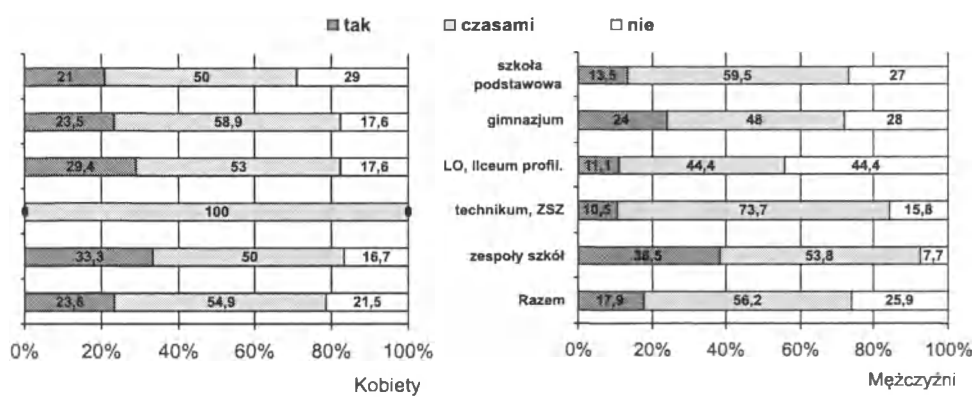


Ryc. 2. Arogancja uczniów podczas lekcji w opinii nauczycieli wf

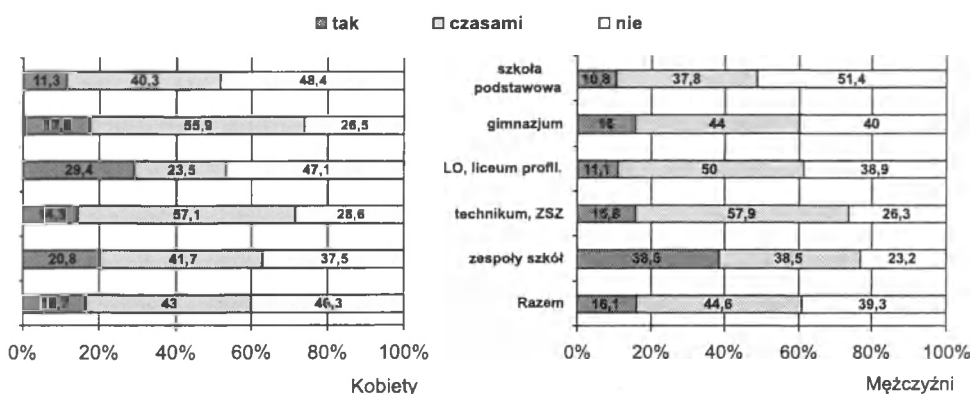
W przypadku trudności pojawiających się na zajęciach wf, nieposłuszeństwo, czyli ociąganie się lub niechęć do wykonywania poleceń nauczyciela jest najbardziej powszechne (ryc. 3). Wyłącznie 21% nauczycielek (N = 31) i 26% nauczycieli wf (N = 29) pozytywnie wypowiada się na temat karności podopiecznych. Na niekorzyść wyróżniają się uczniowie zespołów szkół oraz, w wypowiedziach kobiet, młodzież licealna. W sytuacji, gdy najwyższy procent nauczycielek szkół podstawowych (29,0%) nie sygnalizuje problemu nieposłuszeństwa uczniów, niemal 40% mężczyzn i ponad 30% kobiet zatrudnionych w zespołach szkół potwierdza omawiane zjawisko; dodatkowo *czasami* – w obu przypadkach – nie wykonuje poleceń ponad 50% uczniów. Gimnazjaliści, w wypowiedziach kobiet (82,4%) i mężczyzn, częściowo potwierdzają swoją obiegową opinię – 24% nauczycieli wskazuje na niechęć do respektowania poleceń (*czasami*: 48,0%). Nauczyciele liceów zgłaszają najmniej, gdy nauczycielki najwięcej trudności z dyscypliną. Większość nauczycieli szkół technicznych (84,2%) boryka się z nieposłuszeństwem młodzieży (ryc. 3).

Lekceważący stosunek uczniów do nauczyciela w sposób najbardziej dotkliwy odczuwają nauczycielki wf szkół licealnych i zespołów szkół. Ponad połowa nauczycielek gimnazjum spotyka się *czasami* z lekceważeniem; odsetek zdecy-

dowanie potwierdzających to zjawisko oscyluje w obrębie wielkości średniej (17,6%) (ryc. 4.). W opinii nauczycieli, na lekceważący stosunek do prowadzącego najczęściej pozwalają sobie uczniowie zespołów szkół; podobne problemy stwarza młodzież szkół technicznych. Najrzadziej, w sposób zdradzający brak szacunku, odnoszą się do nauczyciela w uczniowie szkół podstawowych (ryc. 4).



Ryc. 3. Brak subordynacji uczniów podczas lekcji w opinii nauczycieli w/w



Ryc. 4. Lekceważące zachowanie uczniów podczas lekcji w opinii nauczycieli w/w

Niewielu spośród respondentów – nauczycielki $N = 20$ (14%), nauczyciele $N = 12$ (11%) – uzupełniło wypowiedź korzystając z kategorii: *inne, jakie?* Wśród wypowiedzi zwracają uwagę: *bierność* połączona z *brakiem zaangażowa-*

nia uczniów oraz brak koncentracji podczas lekcji. Strach ucznia przed wykonaniem ćwiczenia, jako utrudnienie w pracy podało dwóch nauczycieli. Wulgaryzmy, czyli problem kultury języka i brak wychowania (arogancja) pojawiają się kolejny raz, jako odrębna kategoria. Dwie nauczycielki, zgłosiły jako problem – brak przestrzegania przez uczniów zasad higieny... Zastanawiają trzy wypowiedzi: alkohol, palenie papierosów...

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA

W oparciu o przeprowadzoną diagnozę, pomimo nie zawsze satysfakcjonującej liczebności nauczycieli wf różnych szkół (podczas omówienia wyników pominięto ujęte w zestawieniach wypowiedzi nauczycielek szkół technicznych N=7), można naszkicować obraz trudności wychowawczych, na jakie napotykają respondenci (N = 256) pracując na kolejnych poziomach edukacji.

Niewielu nauczycieli (N = 12; 5%) nie zauważa u swoich podopiecznych destrukcyjnych zachowań; kobiety (N = 8; szkoła podstawowa N = 7, gimnazjum N = 1); mężczyźni N = 4, w tym dwóch nauczycieli pracujących z młodzieżą licealną. Największym problemem podczas lekcji wf jest brak subordynacji. Wyłącznie 21% nauczycielek i 26% nauczycieli nie spotyka się z nieposłuszeństwem podopiecznych (ryc. 1). Kolejne zjawisko, to arogancja młodzieży – w zasadzie powszechna; 70% badanych wskazuje na konieczność radzenia sobie z tym problemem (ryc. 2). Lekceważący stosunek ucznia do nauczyciela zgłasza około 60% respondentów; niepokojąco wysoki odsetek nauczycieli (kobiety – 58%, mężczyźni 53%), ma do czynienia podczas lekcji wf z zachowaniami agresywnymi (ryc. 3 i 4). Uwzględniając zmienną płci można stwierdzić, że nauczycielki wf nieco częściej spotykają się z przejawami agresji i nieposłuszeństwem ze strony młodzieży lub są bardziej wyczułone na tego typu sytuacje (ryc. 1–4). Ceną, jaką płacą respondenci borykając się ze złym zachowaniem uczniów, to stopniowe wypalanie się w zawodzie. Wyraźnie dotkliwie jest lekceważenie osoby nauczyciela ($p < 0.01$), jak również nieposłuszeństwo i agresja ($p < 0.05$)²⁸.

Wyniki omawianych badań sugerują, że najwięcej kłopotów wychowawczych przysparzają nauczycielom wf (kobiety N = 24; mężczyźni N = 13) uczniowie zespołów szkół. Podczas lekcji najczęściej pojawiają się zachowania takie jak: arogancja, lekceważenie, uchylanie się od wykonywania poleceń, jak również, szczególnie w wypowiedziach nauczycieli wf mężczyzn, zachowania agresywne (ryc. 1–4). Zespoły szkół to duże, zazwyczaj posiadające wspólną infrastrukturę,

²⁸ Tamże, s. 39–40.

pracujące na zmiany placówki. Często nie dysponujące adekwatnymi dla prowadzenia zajęć ruchowych warunkami. Taka organizacja pracy, wraz z anonimowością uczniów, nie ułatwia egzekwowania postawionych wymagań. Sprzyja natomiast narastaniu konfliktów²⁹, bywa, że wyzwalanych podczas lekcji wf.

Zaskakuje eskalacja problemów zgłaszanych przez nauczycielki liceów; większość kobiet ma do czynienia podczas lekcji wf (*tak*: 29,4%; *czasami*: 41,2%) z agresją podopiecznych. Wyraźnie widać niechęć do wykonywania poleceń, powszechna jest arogancja (por. wypowiedzi nauczycielek szkół technicznych: ryc. 1–4). Zachowując stosowny umiar i ostrożność podczas generalizowania wniosków (nauczycielki szkół licealnych N = 17), można przypuszczać, że uchwycone zjawisko stanowi obraz swoistego *votum separatum* dorastających dziewcząt, w niewielkim stopniu zainteresowanych szkolnymi zajęciami ruchowymi. Nie można wykluczyć, że dyrektorzy liceum, jako szkoły w największym stopniu zainteresowanej rozwojem umysłowym ucznia nie zapewniają, w obliczu problemów wychowawczych oparcia nauczycielkom wf. Natomiast, w opiniach badanych mężczyzn, nauczycieli wf (N = 18), młodzież licealna, podobnie jak uczniowie szkół podstawowych (nauczyciele N = 37), którym zdarza się wyłącznie nieco częściej ujawniać agresję podczas lekcji wf (*tak*: 16,2%; *raczej tak*: 32,3%), stanowi najwdzięczniejszą do prowadzenia grupę wychowanków (ryc. 1–4).

Wyniki badań (2003/2004) wskazują na narastanie werbalnej agresji wśród uczniów szkół licealnych, wraz z pogarszającym się zachowaniem dziewcząt³⁰. W przypadku fizycznej edukacji, z uwagi na brak szczegółowych danych, nie ma możliwości dokonania bezpośrednich porównań. Należy przypuszczać, że trudności wychowawcze, w tym rysujące się zjawisko agresji podczas zajęć wf zgłaszane przez kobiety, mieszczą się w uchwyconym trendzie.

Nauczycielki wf sygnalizują liczne trudności wychowawcze w liceach, mężczyźni zaś (N = 19) łącznie w technikach i zasadniczych szkołach zawodowych. Obraz zachowań młodzieży szkół technicznych na zajęciach ruchowych nie stanowi zaskoczenia. Z badań Żebrowskiego³¹ wynika, że najwięcej aktów przemocy obserwuje się w szkołach zawodowych, technikach, nieco mniej w liceach. Sondaż przeprowadzony w Krakowie wskazuje na szkoły zawodowe, jako placówki skupiające najtrudniejszą młodzież³². Na podstawie badań (2003/2004)

²⁹ Por.: S. Mizerski, *Nowa szkoła*, Polityka 2001, nr 3, s. 8–9; J. Tatarowicz, *Przemoc w szkole*, Nowa Szkoła, 1995, nr 2, s. 28.

³⁰ K. Ostrowska, J. Surzykiewicz, dz. cyt., s. 173.

³¹ J. Żebrowski, dz. cyt., s. 271.

³² J. Tatarowicz, dz. cyt., s. 29.

wykazano³³, że w szkołach o profilu zawodowym, zazwyczaj z wyraźną przewagą chłopców, zjawisko przemocy uczniowskiej narastające w latach 1994–1996³⁴ pogłębiło się w sposób statystycznie istotny. Nauczyciele wf amerykańskich szkół, mężczyźni, częściej mają do czynienia z nieodpowiednim zachowaniem młodzieży w szkołach średnich; kobietom więcej problemów nastręcza praca z uczniami szkół podstawowych³⁵.

Utworzone w wyniku reformy oświaty gimnazja, gromadzące w swoich murach dorastającą młodzież z różnych środowisk, często kojarzone są z „wylęgarnią” kłopotów wychowawczych³⁶. Młodzież gimnazjalna w opinii nauczycieli wf (N = 25) jest głównie niesforna (*tak*: 24%; *czasami*: 48%). W stosunku do nauczycielek najwyższy odsetek gimnazjalistów zachowuje się lekceważąco (*tak*: 17,6%; *czasami*: 55,9%). Częstotliwość pojawiania się pozostałych kłopotliwych zachowań uczniów, zdaniem respondentów, oscyluje wokół wartości średnich. Uzupełnieniem obrazu pracy nauczycieli wf z młodzieżą gimnazjalną mogą być wyniki badań diagnozujące destrukcyjne zachowania uczniów wobec rówieśników podczas zajęć – w przypadku chłopców są to zazwyczaj wyzwiska i bójki, w grupach dziewcząt: wyzwiska i szarpania³⁷.

W oparciu o przeprowadzone badania na temat nieodpowiedniego zachowania uczniów podczas lekcji wf sformułowano następujące wnioski:

- 1) większość nauczycielek i nauczycieli wf podczas lekcji spotyka się z zachowaniami takimi jak: agresja, lekceważenie osoby nauczyciela, arogancja i nieposłuszeństwo;
- 2) najczęstszym zjawiskiem w kontaktach interpersonalnych podczas lekcji wf jest nieposłuszeństwo uczniów (77%), arogancja (68%), lekceważenie osoby nauczyciela (60%) i agresja (56%);
- 3) zespoły szkół są placówkami, w których, w opinii nauczycieli wf, uczniowie najczęściej pozwalają sobie na nieodpowiednie zachowania podczas zajęć;
- 4) w szkołach licealnych nauczycielki wf zgłaszają najczęściej, nauczyciele wf najmniej, problemów wychowawczych;
- 5) nauczycielki wf nieco częściej spotykają się z aktami agresji i nieposłuszeństwem ze strony uczniów.

Lekcje wf w porównaniu z pozostałymi przedmiotami w szkole są zajęciami specyficznymi. Zapewniając czynny wypoczynek, stanowią nadal atrakcyjny

³³ K. Ostrowska, J. Surzykiewicz, dz. cyt., s. 173.

³⁴ B. Kmieciak-Baran, dz. cyt., s. 91.

³⁵ P. Hodges Kulinna, D. J. Cothran, R. Regualos, dz. cyt., s. 35.

³⁶ M. Fudali, *Funkcjonowanie gimnazjum – założenia a rzeczywistość*, Wychowanie na co dzień, 2004, nr 4–5, s. 10–12; J. Nowocień, dz. cyt., s. 7.

³⁷ M. Napierała, dz. cyt., s. 8.

dla większości uczniów przerywnik podczas pracy umysłowej. Dając szansę odreagowania szkolnego stresu poprzez aktywność ruchową, równocześnie nasycone bywają rywalizacją, która wpisana jest w tradycyjnie rozumianą, szkolną edukację fizyczną.

Można sugerować, że nieprawidłowo zorganizowane, zbyt wcześnie wprowadzane z uwagi na niedostateczny poziom umiejętności technicznych współzawodnictwo, potęgujące tym samym niebezpieczeństwo pojawiania się zachowań agresywnych, powinno zostać ograniczone na korzyść innych, bardziej *pokojoyowych* rozwiązań. Równocześnie, z uwagi na to, że zachowań agresywnych dzieci i nasilającej się agresji dorastającej młodzieży, szczególnie chłopców, nie można w procesie kształcenia i wychowania wyłącznie „temperować” reagując tradycyjnie karą, lekcje fizycznej edukacji, oby nie za bardzo usportowione, oraz zajęcia pozalekcyjne o profilu sportowo-rekreacyjnym, pełnić mogą rolę resocjalizacyjną³⁸.

Klasa szkolna jest dla ucznia miejscem dojrzewania społecznego. Podczas zajęć wf istnieje możliwość poprzez odpowiedni dobór zadań ruchowych, wykorzystanie atrakcyjnych dla wszystkich zabawy i gry, zespołowe gry sportowe oraz sztuki walki, wdrażania uczniów powodowanych sportowymi emocjami do świadomego kontrolowania uczucia złości i agresji. Zachowań przejawiających się, mimo porażki, w szacunku dla rywala i decyzji sędziego. Przestrzegania przepisów oraz zasad czystej gry. Zajęcia ruchowe pozwalając młodzieży na wyładowanie agresji w sposób kontrolowany, powinny tym samym stanowić dla młodych sportowców, jak również kibiców (!), szkołę postępowania *fair play*³⁹.

Nauczyciel wf zazwyczaj częściej ma do czynienia z zachowaniami agresywnymi uczniów. Trudno powiedzieć, w jakim stopniu niektóre cechy nauczyciela postrzegane przez młodzież jako przyjazne oraz umiejętności metodyczne chronią przed agresją lub ją wyzwalają. Z pewnością kompetencje komunikacyjne oraz wiedza dotycząca sposobów oddziaływań wychowawczych decydują o skuteczności podczas rozwiązywania sporów. Szczególnej uwagi wymaga prowadzenie zabaw i gier ruchowych, gdzie znaczna część problemów nie zostaje rozwiązana bezpośrednio na lekcji przerażając się w perspektywie w konflikty utajone, oraz zajęć koszykówki i lekkoatletyki⁴⁰.

W szkołach amerykańskich, w miejsce tradycyjnego dyscyplinowania uczniów, dzieci wdrażane są do odpowiedzialności za swoją pracę i zachowa-

³⁸ M. Napierała, dz. cyt., s. 6.

³⁹ Z. Żukowska, R. Żukowski, *Fair play wartością uniwersalną dla sportu i wychowania*, [w:] *Fair play – sport – edukacja*, redakcja i opracowanie Z. Żukowska, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 1996, s. 104.

⁴⁰ M. Bronikowski i. in., dz. cyt., s. 251–252.

nie⁴¹. Współczesna polska młodzież, traktując odpowiedzialność w sposób instrumentalny, przejawia postawę nazywaną w kontekście *fair play* „postawą ludzi giętkich i elastycznych” tłumacząc na swoją korzyść te zachowania, które były w danym momencie wygodne; w obliczu niepowodzeń obarcza za porażkę otoczenie⁴². Stąd techniki kształtowania odpowiedzialności uczniów za swoje postępowanie wydają się godne uwagi⁴³.

Popularną techniką stosowaną również w edukacji fizycznej jest *Teaching Personal and Social Responsibility Model* (Hellison, 2003)⁴⁴, który można przedstawić jako stopniową zmianę zachowań i postaw ucznia wskazujących na brak odpowiedzialności, a tym samym szacunek wyłącznie w stosunku do swojej osoby, w kierunku okazywania szacunku i dbałości o innych.

W modelu zdefiniowano pięć poziomów odpowiedzialności (o przynależności do określonego poziomu decyduje zachowanie dziecka):

Poziom 0: Nieodpowiedzialność – przepychanie się podczas pobierania sprzętu (piłek), wyśmiewanie się z innych, rozmowa z kolegą, podczas gdy nauczyciel objaśnia zadania, przezywanie innych i obwinianie za powstawanie problemu.

Poziom 1: Samokontrola – kontrola swojego zachowania nawet w sytuacjach, gdy inni prowokują złym zachowaniem, oczekiwanie na odpowiedni moment, żeby porozmawiać z kolegą, niepełna koncentracja przy wykonywaniu zadań, nie okazywanie złości, gdy inni prowokują do tego, poszanowanie prawa innych do uczenia się, a nauczyciela do nauczania.

Poziom 2: Zaangażowanie – przystępowanie do nauki nowych umiejętności bez narzekania i mówienia „nie potrafię, nie umiem”, uważne słuchanie i wykonywanie poleceń, pomaganie przy składaniu sprzętu po zajęciach, uczestniczenie w zabawie lub ćwiczeniach, pomimo że się ich nie lubi.

Poziom 3: Odpowiedzialność – samodzielne doskonalenie nowych umiejętności bez nakazów nauczyciela, sprzątanie po zajęciach z własnej inicjatywy, uczenie się nowych umiejętności ruchowych poza lekcjami wf.

Poziom 4: Dbanie o innych – wykazywanie chęci ćwiczenia z dowolną osobą z klasy, pomaganie osobom mniej sprawnym, zachęcanie innych (nie tylko przyjaciół) do przyłączenia się do wspólnej gry lub zabawy, okazywanie chęci współpracy, wsparcia i szacunku podczas zajęć.

⁴¹ J. Szalewski, *Nauczanie odpowiedzialności, jako sposób na dyscyplinowanie uczniów na lekcjach wf*, Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne, 2007, nr 1, s. 20–24.

⁴² R. Żukowski, *Młodzież wobec postawy „fair play” w sporcie*, [w:] *Fair play...*, s. 64.

⁴³ Patrz również: K. Stężewska, *Jak radzić sobie z brakiem dyscypliny na lekcjach wychowania fizycznego*, Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne, 2007, nr 2, s. 42.

⁴⁴ D. Hellison, *Teaching Responsibility Through Physical Activity*, 2nd Edition, Human Kinetics 2003, za: J. Szalewski, dz. cyt., s. 21.

Przydatnym rozwiązaniem jest posłużenie się *Listą kontroli odpowiedzialnych zachowań*⁴⁵. Jest to szybki, stosowany pod koniec zajęć sposób wywoływania refleksji uczniów nad zachowaniem grupy lub wybranych jednostek.

Polska szkoła stopniowo przeistacza się w instytucję zamkniętą. Dyskutując zasadność zakładania monitoringu, zatrudniania ochrony, zamykania drzwi podczas zajęć lekcyjnych oraz wprowadzania identyfikatorów, realizowane są programy profilaktyczne służące eliminowaniu niekorzystnych zjawisk.

W celu poprawy szkolnej rzeczywistości istnieje możliwość włączenia w większym zakresie do wspólnych działań nauczycieli wf. Zachęcenie do pracy w kierunku niwelowania agresywnych zachowań uczniów poprzez umożliwienie zaspokojenia potrzeby aktywności i stworzenie warunków do rozładowania agresji podczas zajęć ruchowych w akceptowalny sposób, gdzie uczeń odgrywając wyznaczoną rolę, działa zgodnie ze swoimi potrzebami, jednocześnie spełniając dobrowolnie oczekiwania innych.

Szczególny potencjał nauczyciela wf wynika z psychologicznych prawidłowości uczenia się zachowań poprzez modelowanie. Dzieci pobudzone emocjonalnie są bardziej skłonne do naśladowania modelu⁴⁶. Skutecznym modelem są osoby dorosłe, o wysokim statusie, dysponujące możliwością nagradzania. Lubiący nauczyciel, prowadzący atrakcyjne, dające uczniowi sposobność wyzycia ruchowego zajęcia jest zdolny, i tym bardziej władny skłonić dziecko do nowych zachowań. Reguły postępowania *fair play* utrwalane podczas lekcji wf, po zinternalizowaniu w wyniku starań nauczycieli i grona pedagogicznego, winny w założeniu przenosić się na pozostałe dziedziny życia ucznia.

„Może (...) pojawić się zarzut, że aktywność sportowa (...), nie ma bezpośredniego, przyczynowego związku z występowaniem zjawisk patologicznych wśród dzieci i młodzieży. I rzeczywiście tak jest. Jednak trzeba zapytać, jakie są inne możliwe działania (...). Mówimy tutaj o działaniach profilaktycznych, czyli takich, które polegają na uprzedzaniu, niedopuszczaniu do wystąpienia zjawisk patologicznych. (...) Prawidłowo organizowany sport jest jednym z najlepszych – jeżeli nie najlepszym – środkiem przeciwdziałania zjawiskom patologii wśród młodzieży. Waler sportu nabiera znaczenia, gdy zestawimy go z mało skutecznymi, a powszechnie stosowanymi w szkole, oddziaływaniami werbalnymi w formie prelekcji, wykładów, pogadanek i spotkań”⁴⁷.

„Należy (...) zauważyć, że nawet, jeżeli obserwujemy negatywne zjawiska w życiu szkoły, to jednak przeważająca część uczniów reprezentuje pozytywny

⁴⁵ J. Szalewski, dz. cyt., s. 23–24.

⁴⁶ Patrz: B. Kmieciak-Baran, dz. cyt., s. 51 i s. 60.

⁴⁷ Z. Dziubiński, *Sport jako środek zapobiegania patologii dzieci i młodzieży*, [w:] *Zdrowie. Ruch fair play*, redakcja naukowa Zofia Żukowska, Warszawa 2001, Wydawnictwo Estrella, s. 193.

obraz ludzi młodych. (...) Nie powinniśmy [zatem, przyp. aut.] mówić o wyjątkowym zaostrzeniu sytuacji. Ale z etyczno-pedagogicznego punktu widzenia rodzi się tu konieczność znalezienia odpowiedniej równowagi między niedramatyzowaniem i niebagatelizowaniem⁴⁸.

⁴⁸ K. Ostrowska, J. Surzykiewicz, dz. cyt., s. 75.